

УДК 94(475) "19"

СЛОВ'ЯНСЬКИЙ КЛУБ У КРАКОВІ: ГЕНЕЗА, МЕТА І ЗАСАДИ

Дорота КАЗЬМЕРЧАК

Вроцлавський університет
вул. Кошарова, 3/21, Вроцлав, 51-149 (Польща)
Кафедра досліджень Східної Європи

У статті розкриваються передумови, характер та особливості польського неославізму, що набув поширення на початку ХХ ст. Популяризатором ідеї все-слов'янства виступав заснований 1905 р. у Кракові Слов'янський клуб, члени якого, переважно через часопис "Świat słowiański" закликали до польсько-російського порозуміння. Вони сподівалися таким чином домогтися від Росії розширення культурно-національних прав для Королівства Польського. Але їх надії виявилися ілюзією, яку повністю розвіяла Перша світова війна.

Ключові слова: слов'яни, неославізм, слов'янська ідея, польське питання, польсько-російське порозуміння, слов'янський клуб.

Тяжіння до слов'янської єдності на початку ХХ ст. було зумовлене політичним становищем слов'янських народів, які, за винятком Росії, Болгарії, Сербії і Чорногорії, були позбавлені державності і перебували під чужим пануванням. Загроза національному існуванню викликала у них відповідну захисну реакцію: національне відродження, визвольну боротьбу, тенденції до слов'янської співпраці. Польща не була винятком. У польському суспільстві спостерігалися зміни ментальності, політичної орієнтації, що сприяло зародженню всеслов'янського руху. При визначенні ідейних основ слов'янофільства, необхідно звернутись до концепцій мислителів Просвітництва Йогана Готфріда Гердера, Станіслава Сташіца, філософа-гегеліанця Августа Цішковського. Їхні ідеї надихали польських поетів доби романтизму до роздумів над національними питаннями. На цій основі у добу позитивізму склалися слов'янофільські програми, розвивалися суспільні, політичні і культурницькі рухи.

Й. Гердер був переконаний, що слов'янські народи мають відіграти важливу роль в історії людства, що "майбутнє належатиме їм"¹. Одним з ідеологів польського слов'янофільства був С. Сташіц, який у "Думках про політичну рівновагу в Європі" закликав до об'єднання польського і російського народів під скіпетром російського царя. Він стверджував, що до ХVІІІ ст. ідея об'єднання двох найбільших слов'янських народів остаточно не сформувалася, оскільки польський і російський народи вели між собою непотрібні війни "через сварки та німецьку змову"². Німці є найбільшим ворогом мирного співіснування поляків і росіян, оскільки їхня співпраця загрожує німецьким впливам. Ідею слов'янської єдності С. Сташіц пояснював закономірним

¹ Див.: *Zdziechowski M.* Europa, Rosja, Azja. Wilno, 1923. S. 294.

² *Staszic S.* Myśl o równowadze politycznej w Europie // *Dziela.* T. 4. Plutarch Polski.

прагненням до збереження кровних зв'язків, які необхідно доповнити політичним союзом. Цей союз мають створити поляки та їхні “старші брати” – росіяни. І цьому, на думку С.Сташціца, сприяла мовна спорідненість, а також, “в переважній більшості, одна віра”. Поляки і росіяни мають “визволити слов'янське плем'я і вказати шлях до його призначення” – слов'янської єдності, яка мала б покласти край війнам і зблизити народи. В своїх роздумах С.Сташціц пішов далі, стверджуючи, що зближення слов'янських народів у рамках російської імперії спричинить об'єднання Європи, що принесе світові мир.

С.Сташціц вірив у могутність Росії, засуджував схильність до союзу з німцями, виступав проти революційних методів досягнення незалежності. Він став одним із перших ідеологів панславізму в Польщі. Його думки поклали початок також ідеї месіанізму, яку на німецькому ґрунті пропагував Георг Вільгельм Гегель – філософ німецького Просвітництва. Гегель ділив історію людства на чотири епохи, в кожній з яких окремі народи відігравали домінуючу роль. Він визначив східну, грецьку, римську і сучасну епохи. ХІХ ст. Гегель розглядав як германську епоху, в якій німці виконували місію реалізації засад поступу людства, виступали двигуном історії³.

Ідеї гегелівського месіанізму на польський ґрунт переніс поляк Август Цешковський, який, однак, не погоджувався з поглядами Гегеля щодо ролі народу і держави. Згідно з гегелівською концепцією народу-держави, здатність до творення історії мають лише держави, а народ ототожнюється з громадянами, незалежно від їх етнічного походження. Народ, на думку Гегеля, може виконувати свою історичну місію тільки в межах власної держави. А.Цешковський, навпаки, стверджував, що власне народ, а не держава, творить історію. Думки А.Цешковського мали месіанський і національний характер. Він був переконаний, що доля людства пов'язана з долею поляків, наголошував на їхній ролі в новому суспільно-політичному укладі. А.Цешковський вірив, що майбутнє має принести вирішення польського питання, яке ототожнював з вирішенням проблем усього людства. На протигагу Гегелю, А.Цешковський стверджував, що сучасний період є не німецькою, а слов'янською епохою. Поляки мають відродити свою державність, оскільки вони є репрезентантами ідеї, яка стане у майбутньому домінуючою. В окремі історичні епохи певні народи, будучи носіями ідеї, час реалізації якої прийшов, виконують місію провідника. Падіння Польщі, її поділ є передвісником переходу польського народу на вищий рівень еволюції, нової інкарнації. Адже народи переживають втілення в безперервному процесі розвитку, і особлива роль поляків полягає у тому, що вони перші мають стати на найвищій щабель інкарнації духу і, отримавши безсмертя, повести за собою інші народи. А.Цешковський ділив народи на “старших братів” і “молодших”. “Старші брати” – це здібні народи, еліта, метою якої є мобілізація “молодших братів” до вступу на вищий щабель розвитку. До “старших братів” А.Цешковський відносив поляків та інші слов'янські народи, яким довірив місію вирішення нагальних проблем людства⁴.

Адам Міцкевич інтерпретував історію феодальної Польщі, яка йшла до фатального кінця, як період необхідного приготування до майбутньої історичної місії. А.Міцкевич трактував цей період у категоріях “терпимості” – “відкупу”. Поляки є новим Месією, який терпить за усе людство, щоб вивести його зі стану занепаду. В А.Цешковського А.Міцкевич знайшов критерій справедливості і правди в єдності людини з Богом.

В ідеях А.Цешковського і А.Міцкевича видно відхід від панславізму, який на зламі ХІХ–ХХ ст. все ще відіграв помітну роль. У цей час, на протигагу панславіз-

³ *Jakubowski M. Czynn, przyszość, naród. Poglądy filozoficzne Augusta Cieszkowskiego. S.19.*

⁴ *Ibid. S.69–74.*

му, зароджувалася всеслов'янська ідея, яка заперечувала домінуючу роль Росії, натомість відзначала особливе значення поляків і південних слов'ян у процесі зближення слов'янських народів. Проте всеслов'янська ідея повністю відмежовувалась від проблем українських, білоруських, недооцінювала справи словацькі і македонські, хоч і базувалась нібито на засадах братерства, рівності і визнання національної окремішності кожного народу.

Прикладом діяльності поляків на слов'янській ниві став Слов'янський клуб у Кракові.

Слов'янський клуб був заснований як наукова установа, членами якого стали такі світила науки, як Мар'ян Здзеховський та Фелікс Конечний. Друкованим органом клубу став часопис "Świat Słowiański", який видавався з 1905 р. і був присвячений "слов'янству і перегляду слов'янських справ з польських позицій". Його редактором до 1914 р. був Ф. Конечний. З часописом співпрацювали відомі політичні діячі, науковці і публіцисти д-р Хенрик Глук, Францішек Моравський, Тадеуш Станіслав Грабовський, д-р Зигмунд Стефанський, д-р Станіслав Здзерський, Гжегош Смольський і Август Соколовський. До редакції "Świata Słowiańskiego" надсилалась кореспонденція з різних слов'янських країн, а також з польських земель, які перебували під владою Німеччини і Росії. Найчастіше кореспонденція надходила з журналу "Slovenec", хорватського "Pokretu", чеських і словацьких часописів. На шпальтах "Świata Słowiańskiego", а також у численних виданнях Слов'янської бібліотеки містилась інформація про діяльність клубу, цілі та способи їх реалізації. "Świat Słowiański", на відміну від журналів Королівства Польського, не піддавався цензурі, що давало змогу його кореспондентам вільно висловлювати думки щодо Росії. Програмна аполітичність часопису не перешкождала редакції публікувати виступи політичних діячів. Редакція зазначала, що не втручається в жодні політичні суперечки і не дає їм оцінки, а має на меті лише достовірно інформувати читача⁵.

Ініціатором створення як Слов'янського клубу, так і "Świata Słowiańskiego" був професор М.Соколовський – дослідник взаємовпливів Сходу і Заходу. За матеріальної підтримки Костянтина Володковича, кн. Євгенія і Тадеуша Любомірських, а також гр. Францішка Потоцького⁶ часопис здобув визнання у всіх слов'янських країнах.

Усі виголошені у клубі реферати чи виступи друкувалися на шпальтах "Świata Słowiańskiego" і згодом широко коментувалися в російській, чеській, словацькій пресі. Часопис трактував слов'янську справу як проблему не лише галицьких, а усіх поляків. Його публікації належали перу людей авторитетних – спеціалістів у сфері слов'янської проблематики. Місячник Слов'янського клубу займався проблемами міжслов'янських конфліктів. Автори багатьох статей аналізували причини, які стояли на перешкоді слов'янській співпраці. Обговорення цих питань було не випадковим – слов'янство розривало численні конфлікти.

Вісью публікацій місячника була польська справа і польський погляд на найважливіші національні проблеми. Вагоме місце на шпальтах "Świata Słowiańskiego" займало питання польсько-українських суперечностей у Східній Галичині, польсько-чеських – у Цешинській Сілезії, угорських утисків – на словацьких землях. Публікувались також статті, кореспонденції, що стосувалися сербсько-болгарських відносин у контексті суперечки за Македонію⁷. В часописі зверталась особлива увага на антипольську по-

⁵ Świat Słowiański. (Kraków). 1905. №2.

⁶ *Zdziechowski M.* Wybór pism. Kraków, 1993. S.19.

⁷ Świat Słowiański. 1908. №2. S.91–98, 206–207.

літику російської влади в Королівстві Польському та на забужанських теренах*, вона критикувалась як прояв антислов'янських тенденцій, що суперечили ідеї всеслов'янської солідарності.

З.Глогер писав про необхідність перегляду Росією офіційної політики щодо Польщі: якщо Росія має стати на чолі слов'янського руху, то “вона повинна сьогодні подумати про себе, але не в той мерзенний спосіб, коли брат русифікує брата і гнобить його разом з німцями, які його германізують”⁸. На шпальтах “Świata Słowiańskiego” члени і прихильники Слов'янського клубу проголошували необхідність згоди і зближення з Росією, налагодження російсько-австрійських відносин, викривали зложивання російських бюрократів у Королівстві Польському.

У середині 1907 р. Ф.Конечний представив програму Слов'янського клубу в контексті неославістської доктрини. Він пригадав слов'янофільські традиції Польщі перед її поділами, починаючи від Грюнвальдської битви 1410 р. Аналізуючи російський панславизм у другій половині XIX ст., Ф.Конечний визнав причиною його поразки відсутність терпимості щодо інших слов'янських народів. Тому краківський слов'янофіл застерігав польських неославістів від долі доктрини Івана Аксакова і закликав не вимагати від інших слов'янських народів поступок ні національних, ні релігійних, ні громадських. Він стверджував, що кожний народ має “бути собою і керувати по-своєму”⁹. Лише в цьому він вбачав можливість відновлення польських впливів на сході. Слов'янська політика була для Ф.Конечного новим політичним важелем щодо литовців, білорусів і українців. Свою статтю він закінчував застереженням: якщо польська політика не буде сприяти національному розвитку литовців, українців і білорусів, то останні будуть намагатися обмежити польськість і поляків їхніми етнографічними межами.

Публікація Ф.Конечного поклала початок виступам на тему сподівань, пов'язаних з участю поляків у всеслов'янському русі. Одною з них була стаття З.Марицького “Поляки серед слов'ян Австрії”. Автор вважав, що поляки в Росії повинні одержати право на використання рідної мови в місцевій адміністрації, судочинстві, шкільництві. Противників автономії Королівства Польського автор вважав ворогами Польщі. Він стверджував, що поляки мають відіграти важливу роль у майбутньому слов'янства, але до цього часу пропонував полякам вивчати і досліджувати слов'янство, щоб належно підготуватися до цієї місії¹⁰.

Іншим важливим виступом на тему неославізму, опублікованим на шпальтах “Świata Słowiańskiego”, була серія статей кн. Каміла Кантаки під загальною назвою “Проблема згоди з Росією”. Ці публікації згодом коментувались Ф.Конечним, який, подібно до К.Кантака, розглядаючи антипольський курс російської влади, висловлював думку, що польсько-російська згода має стати для Росії питанням політичної могутності, а для слов'ян – засобом боротьби з німцями та угорцями. Для Польщі така угода є необхідною. К.Кантাকা стверджував, що не існує суперечності польських і російських інтересів. Звернувшись до історії польсько-російських взаємовідносин, він доводив, що боротьба між Польщею і Росією ніколи не була війною між народами, а лише боротьбою проти російського уряду. Адже у 1830 та 1863 роках поляки боролись також за свободу російського народу. Тепер, у 1907 р., видно, як молода

*Території України і Білорусії, що перебували в наприкінці XVIII ст. під владою Росії (Прим. ред.).

⁸ Gloger Z. Z dwóch światów słowiańskich // Świat Słowiański. 1907. №4. S.245–267.

⁹ Koneczny F. Słowianofilstwo bez ustępstw // Świat Słowiański. 1907. №4. S.409–416.

¹⁰ Marycki Z. Polacy wśród Słowian Austrii // Świat Słowiański. 1907. №7. S.91.

Росія разом з Польщею повстали проти чиновництва, яке вкрило Росію ганьбою. К.Кантака звернув увагу на те, що Росія не має вагомих причин для ліквідації польської державності, на відміну від німців. Він також стверджував, що Польща і Росія можуть співіснувати як самостійні держави, що неможливо у випадку Польщі і Німеччини. К.Кантака вважав, що поляки самотужки не зможуть побороти німецької навали, тому їм необхідно шукати союзників. Такими союзниками могли стати Росія й Австрія. К.Кантака чітко окреслив умови, на основі яких могла бути досягнута польсько-російська згода: впровадження польської мови у школі й адміністрації¹¹ Західного краю та автономія Королівства Польського.

Слов'янський клуб звертав увагу на німецьку загрозу для слов'янства, особливо для поляків, словенців, чехів і навіть Росії. В одній із статей "Świata Słowiańskiego", автором якої виступив д-р Б.Потоцький, розглядалась антипольська політика Берліна, зверталась увага на гучну свого часу справу побудови так званої "Нової Німеччини" на території Королівства Польського¹². Б.Потоцький висловлював громадську думку, адже відомо, що у Лодзі діяло багато німецьких організацій і товариств, а також німецька гімназія. На особливу увагу заслуговував Союз підтримки німців у російській Польщі. Б.Потоцький змальовував небезпечне майбутнє для поляків і додавав, що така ж доля чекає Росію, якщо два слов'янські народи не дійдуть згоди. Автор підтверджував свої висновки історією: впродовж тисячі років німці, незважаючи на спротив, який їм чинився, розширили свої кордони далеко на Схід. Розглядав Б.Потоцький також становище полябських слов'ян, яке, на його думку, було спричинене незгодою між слов'янами.

"Świat Słowiański" досягнув високого публіцистичного рівня завдяки відданій праці не лише Ф.Конечного, а й кореспондентів: М.Здзеховського, проф. Богдана Лепкого, др. Зигмунда Стефанського, Станіслава Вронського (який надсилав кореспонденцію з Петербурга), Стефанії Лаудинової (московської кореспондентки), Анджее Гжимали Седлецького, Ромуальди Бодуен де Куртене, Романа Завілінського, Александра Ледніцького і багатьох інших. Великий обсяг історичних знань містила рубрика місячника "Kronika", де подавались відомості про різні сфери національного життя слов'янських народів та діяльність слов'янських культурно-просвітницьких товариств. "Świat Słowiański" був провідним польським друкованим органом слов'янофільського характеру.

Сферою зацікавлення клубу були передовсім терени католицького слов'янства. М.Здзеховський вважав, що головним завданням клубу є підготовка знавців слов'янства, особливо Сербії та Болгарії, оскільки саме їх серед поляків бракувало¹³. Тому статут клубу передбачав підготовку і пошук знавців усієї слов'янщини: її історії, культури, суспільних і політичних відносин. Згідно з статутом, діяльність клубу спрямовувалась на поширення серед польської громадськості знань про слов'янські народи і ознайомлення останніх з польською культурою. Слов'янський клуб виступав спадкоємцем і послідовником польського слов'янофільства, звертаючись до наукової спадщини таких відомих дослідників слов'янства, як Х.Коллонтай, С.Сташці, якого Ф.Конечний назвав "батьком і покровителем"¹⁴ польського слов'янофільства, Йозеф Максиміліан Оссолінський та єпископ Павло Вороніч. Засновники клубу прагнули відродити ідею польського слов'янофільства як необхідну передумову відбудови сильної польської

¹¹ *Koneczny F.* Problem zgody z Rosją // *Świat Słowiański*. 1907. №10. S.209–212.

¹² *Potocki B.* Nasza i Rosji przyszłości // *Świat Słowiański*. 1907. №11. S.362–267.

¹³ *Czas*. 1902. №93.

¹⁴ *Koneczny F.* *Słowianoznawstwo i słowianofilstwo*. Kraków, 1913. S.13.

держави. Ф.Конечний стверджував, що Польща завжди проводила слов'янську політику. Болеслав Хоробрий охоплював своїми впливами чехів, словаків, Русь і полабів. З часів Казимира Великого аж до Владислава IV інтереси Польщі сягали сусідніх народів, просуваючись щораз далі на західну, східну, південну слов'янщину. На думку Ф.Конечного, активна участь у міжнародних справах була гарантією сильної Польської держави, яка впала одночасно з послабленням її зацікавлення слов'янщиною. Від XVII ст., пише Ф.Конечний, сфери політичного впливу Польської держави звужувалися. Держава, яка не брала участі у вирішенні міжнародних проблем, мала стати врешті зброєю чужої політики і жертвою сусідів. Тому, на думку Ф.Конечного, так важливо для Польщі цікавитися слов'янськими справами¹⁵. Слов'янський клуб прагнув вивести польське слов'янофільство на шлях досліджень культури слов'янських народів, яка "переживе усі партії та політичні рухи і залишиться незмінною"¹⁶.

Слов'янський клуб мав намір поширювати свою діяльність на все слов'янство, прагнув долучити до польської політичної думки те, що для Польщі і слов'янства "добре і розумне"¹⁷. Слов'янська ідея розглядалась у клубі не як кровна спорідненість, якої недостатньо для створення стабільного суспільно-політичного порядку, а як необхідність, яка виникла з геополітичного становища Польщі й інших слов'янських народів. Слов'янська ідея є тим, чого потребує справа польського народу, тим, що є необхідне для досягнення суверенітету. Єдиним шляхом до реалізації цієї мети був парламентаризм або прямий тиск на владу, підсилений працею над пізнанням і взаємним ознайомленням зі слов'янськими народами. Слов'янський клуб підтримував ліберальний рух у Росії, який вимагав конституції, рівноправності народів і віросповідань, оскільки розумів, що лише за умови здійснення демократичних перетворень у Росії можлива реалізація всеслов'янської ідеї, відновлення суверенітету і побудова власної державності слов'янськими народами. Клуб пропагував "згоду з Росією на слов'янському тлі", оскільки був переконаний, що становище поляків у Росії залежить від польсько-російської згоди¹⁸. Така декларація згоди була зумовлена політичними вимогами автономії Королівства Польського. Вимогу автономії висунув Ф.Конечний у статті "Пропаганда згоди з Росією". Краківський слов'янофіл висловив сподівання широких кіл громадськості, що зміни, які відбуваються у зовнішньополітичному становищі Росії, позитивно вплинуть на ставлення російської влади до поляків. Революція, а також проголошення Миколою II так званого Жовтневого маніфесту підсилювали ці сподівання. У статті висловлювалося переконання, що Росія буде змушена піти на поступки в польській справі, яка стане вирішальним чинником участі росіян у слов'янському русі¹⁹.

Слов'янський клуб займався проблемами суспільних і релігійних відносин, політичною ситуацією слов'янських народів, а також їхньою культурою, народною творчістю, літературою і мистецтвом. Таке широке коло зацікавлень було можливе, оскільки клуб гуртував навколо себе осіб, обізнаних зі слов'янською справою. Науковий підхід до проблем, які розглядалися клубом, робив цю організацію доступною лише для небагатьох. Членами клубу були переважно професори університетів і гімназій, культурологи, мовознавці, правники, поети, письменники. Діяльність клубу полягала в організації лекцій, публічних дискусій, поширенні знань зі слов'янських мов, слов'янсь-

¹⁵ *Koneczny F.* Słowianoznawstwo i słowianofilstwo. S.12.

¹⁶ Klub Słowiański w Kracowie // *Świat Słowiański*. 1901. №1.

¹⁷ Podsumowanie I-go rocznika // *Świat Słowiański*. 1905. №12.

¹⁸ *Koneczny F.* Czego chce rząd rosyjski // *Świat Słowiański*. 1906. №1.

¹⁹ *Koneczny F.* Propaganda zgody z Rosją // *Świat Słowiański*. 1905. №10. S.267.

кої літератури і мистецтва, історії, географії, а також відомостей зі сфери торгівлі і промисловості, звичаїв і традицій. Клуб організував поїздки по слов'янських землях, створював читальні, де були зібрані видання з питань слов'янознавства.

Клуб прагнув зацікавити слов'янськими справами широкі кола польської інтелігенції, тому постійно розширював свою діяльність, турбуючись про співробітників і членів. Клуб ніколи не був масовою організацією і, очевидно, не прагнув нею стати. Про це свідчить запис в статуті щодо прийому нових членів та вживання паралельно і замість назви Слов'янський клуб – Слов'янське товариство. Товариство – це форма організації, яка вказувала на певну елітність і невелику групу знаних людей. Згідно з програмою, клуб змінив назву на Товариство у 1912 р., але в дійсності обидві назви функціонували від початку заснування організації.

Мета і засади діяльності клубу не змінювалися упродовж всього періоду його існування. Під час Першої світової війни Клуб не діяв. Він відновив свою діяльність лише у 1918 р.²⁰ Як вказує А.Гіза у праці “Неославизм і поляки 1906–1910”²¹, слов'янський рух занепадав поступово, починаючи від 1914 р., коли вибух Першої світової війни і бойкотування руху поляками і частиною політичних сил різних слов'янських народів сильно підірвали його основи. Після війни вже не було потреби відновлювати діяльність клубу, оскільки найважливіша його мета була реалізована – більшість слов'янських народів здобула незалежність: Польща, Чехословаччина, південнослов'янські народи об'єдналися в державу Югославія. Попри це Слов'янський клуб у Кракові діяв значно довше – до 1937 р. Хоча після 1918 р. кількість його членів значно зменшилася, як і зацікавленість слов'янськими справами у польському суспільстві.

Переклад з польської
Ірини МАЦЕВКО

SLAVIC CLUB IN KRAKOW: ORIGIN, AIM, PRINCIPLES

Dorota KAZMIERCHAK

University of Wrocław
3/21, Koszarowa Str., Wrocław, 51-149 (Poland)
The Chair of Eastern Europe Researches

In the article preconditions, character and particularities of the Polish neoslavism are developed from the beginning of the XXth century. “Slavic Club” was founded in Krakiv in 1905 with the purpose of expansion of the Slavism. Members of the club were calling for the Polish-Russian understanding with the help of journal “Swiat słowianski”. In this way they hoped to gain from Russia more of cultural and national rights for the Polish Kingdom. Unfortunately their hopes turned to be illusory and were destroyed with the beginning of the World War I.

Key-words: Slavic people, Neo-Slavism, Slavic idea, Polish question, Polish-Russian understanding, Slavic Club.

Стаття надійшла до редколегії 26.04.2001
Прийнята до друку 18.06.2001

²⁰ Nowa Reforma. 1918. №422.

²¹ Giza A. Neoslavizm i Polacy 1906–1910. Szczecin, 1984. S.234.